

Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov (ur.): *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2024, 192 str.

Zbornik *Vleka ploha in poroka z borom* prinaša izčrpen vpogled v pustni šegi vleke ploha in borovega gostüvanja. Pri prvi, starejši in mednarodno bolj prepoznavni praksi gre za sramotenje neporočenih mladih v pustnem času z vleko debela, ker v preteklem letu ni bilo poroke, pri drugi pa za organizirano in dramatizirano parodijo poročnega obreda poroke z drevesom, ki ima svoje posebnosti, a podobno funkcijo. Publikacija, ki je rezultat mednarodnega simpozija v Monoštru leta 2022, združuje deset člankov raziskovalcev¹ iz treh držav, ki se lotevajo večplastnih razmerij med zgodovinskim razvojem in družbenim pomenom teh šeg ter sodobnimi procesi v širšem okviru dediščinjenja. Urednice Marija Kozar-Mukič, Mojca Ravnik in Nena Židov so zbornik zasnovali kot nadaljevanje raziskav enega od pionirjev slovenskega raziskovanja iz 50. in 60. let prejšnjega stoletja, Borisa Kuharja, obenem pa kot kritično razpravo o sodobnih premikih v dojemanju teh praks v luči nesnovne kulturne dediščine. Prav tako podajo refleksijo simpozija in na njegovi podlagi opredelijo raziskovalni okvir, ki obsega primerjalno preučevanje pustnih šeg, povezanih s poroko in vleko ploha, ki v različnih kulturnih okoljih ponujajo preplet tematik (sprememb) ženitovanjske simbolike, karnevalske subverzije in skupnostnega reda, ki v svojem jedru nosi elemente ljudskega kazenskega prava.

233

Nadnacionalni okvir zbornika odraža presečišče treh tradicij – slovenske etnološke, avstrijske narodopisne in madžarske folkloristične. Metodološko se naslanja na kombinacijo historičnega pristopa, etnografskih terenskih raziskav in njihovega pregleda, komparativne analize ter institucionalne refleksije, kar v preseku celovito dopolnjuje različne raziskovalne usmeritve. Pomemben prispevek zbornika je tudi v premišljeni uporabi referenc, saj združuje klasične avtorje (npr. omenjeni Boris Kuhar, Niko Kuret) s sodobnimi teoretskimi (npr. Erno Eperjessy, Martin Scharfe) in političnimi okviri (npr. Unescove smernice). Takšna kombinacija vzpostavlja dobro ravnovesje med preglednostjo dosedanjih raziskav in aktualnostjo pristopov. Kljub temu je opazno, da nekateri avtorji prepričljivejše povezujejo starejša dognanja in sodobne koncepte, medtem ko so drugi prispevki zasnovani bolj deskriptivno. Ta razlika, čeprav metodološko razumljiva, nekoliko zmanjšuje notranjo kohezivnost vsebine.

Prvi sklop se posveča predvsem razumevanju vprašanja izvora, razvoja in lokalnih posebnosti borovega gostüvanja ter primerjavo s sorodno vleko ploha. Mojca Ravnik v prispevku *O nekaterih odprtih vprašanjih razvoja borovega gostüvanja v Prekmurju* nadaljuje in nadgradi Kuharjevo delo z analizo, ki povezuje lokalno specifičnost šege z njenimi širšimi evropskimi vzporednicami. Pri tem opozori na vlogo posameznikov pri njenem soustvarjanju in ohranjanju ter na spreminjanje funkcije šege glede na družbeni kontekst. Jelka Pšajd v prispevku *Misliti boro vo gostüvanje* nadaljuje razpravo z vidika sodobnih procesov dediščinjenja: med drugim opozori na razliko med pojmom »šega« in »prireditve« ter problematizira vplive turistifikacije ter institucionalnih zahtev. Njeno razmišljanje razširi polje interpretacije na vprašanje, kako se ob formalizaciji izgubljajo (ali ohranjajo) ključni izrazi ljudske ustvarjalnosti, kot so narečje, humor in (re)interpretacija

¹ V besedilu uporabljam moški slovnični spol v nevtralnem pomenu.

tradicije. Slednje tematizira tudi Marija Kozar-Mukič, ki s primerom pustne poroke v slovenskih vaseh v okolici Monoštra na Madžarskem razkrije pomen dvojezičnega kulturnega prostora in preobrazbo šege iz rituala družbenega zasmehovanja neporočenih v simbol etnične identitete. Na pobudo Državne slovenske samouprave, krovnega politično-reprezentativnega organa slovenske narodne skupnosti na Madžarskem, je med letoma 2014 in 2019 prispevala besedila za borova gostüvanja v Porabju. Takšna vloga stroke ponuja prostor za refleksijo in v ospredje postavlja predvsem namen predstavljanja določene prakse. V tem primeru je bil poudarek na krepitvi identitete slovenske skupnosti (tudi z uporabo in snovanjem narečnih besedil), pri čemer pa ostaja odprto, kako bi bila podobna vloga razumljena v drugačnih okoliščinah.

234

Drugi sklop prispevkov se osredotoča na širši srednjeevropski kontekst in procese transformacije teh šeg v institucionalne, turistične ali dediščinske oblike. Péter Illés analizira madžarske primere pustne vleke ploha in poudari prehod iz spontanega kolektivnega praksi v formalizirane oblike družabnosti v času po drugi svetovni vojni. Sándor Horváth to dopolnjuje z zgodovinskim pregledom pustnih porok in vleke štora na madžarsko-avstrijski meji, kjer izpostavi vlogo teh običajev kot nadomestne družbene katarze in mehanizma moralne regulacije. Na avstrijskem Štajerskem, Salzburškem in Koroškem Michael J. Greger in Martina Piko-Rustia ugotavljata postopno izgubo izvirnega pomena vleke ploha, ki postaja predvsem občinski simbol in del prireditvenega koledarja. Gregerjev poudarek predstavlja ponoven pregled geografske razširjenosti šege s predstavitev vprašalnikov Avstrijskega narodopisnega atlasa iz 60. let prejšnjega stoletja, medtem ko Piko-Rustia opozori na spremembe v družbeni percepciji spola in samskosti. Odpira tudi vprašanje, kdo je bil iz šege zgodovinsko izjemoma izvzet, kar se mi zdi odličen dodatek, saj so tovrstni vidiki strokovno nepogrešljivi, a pogosto spregledani.

Trije zaključni prispevki Adele Pukl, Cristine Biasetto ter Nene Židov in Anje Jerin odpirajo vprašanja sodobnega razumevanja nesnovne kulturne dediščine: od vpliva folklorizma in karnevalizacije do institucionalnih mehanizmov legitimacije, ki jih prinašajo Unescova konvencija in nacionalni registri. Avtorice pri tem skozi praktični primer obeh šeg v Avstriji in Sloveniji problematizirajo ravnotežje med uradno kategorizacijo in živostjo prakse, ki še vedno temelji na ustvarjalnosti lokalnih skupnosti.

Skozi zbornik je poudarjena predvsem večplastnost vleke ploha in poroke z borom kot kulturnih pojavov, ki se gibljeta med ritualom, satiro in prireditvijo. Ob tem bi opozorila, da se avtorji zbornika zavedajo pomena razločevanja med »šego« in »prireditvijo«, kar je ena ključnih vsebinskih točk. Uporaba izrazoslovja je večinoma ustrezna in dosledna, čeprav se v posameznih prispevkih pojavlja terminološki razkorak med navedenima opredelitvama, predvsem pri tistih, kjer se opisani pojav že bolj približuje turistični uprizoritvi. Tu bi bilo mogoče še bolj poudariti razmerje med ritualno funkcijo in njeno sodobno performativno transformacijo. Poleg ustreznega poimenovanja praks avtorji pogosto poudarjajo, da etnologija ne ponuja dokončnih odgovorov o izvoru pojavov (čeprav je to s strani pobudnikov raziskave včasih zaželeno), temveč razume šego v njihovem zgodovinskem kontekstu. Pri tem zasledovanje »avtentičnosti« ni enačeno s prvinskostjo, temveč s pomenom in vlogo, ki jo ima šega v skupnosti. Zgodovinski viri sicer omogočajo dragocen vpogled v razvoj in komparativno analizo, vendar – kot opozarja uvodna razprava – izključno zgodovinski pristop (na primer analiza ohranjenih besedil) predstavlja le del

celotne raziskovalne slike. Ravnik in Pšajd pri tem na primer nadaljujeta Kuharjev poziv k primerjalnem pristopu, a ga nadgradita s sodobno problematizacijo procesov dediščinjenja, ki vključuje vprašanja moči, reprezentacije in vrednotenja.

Publikacija prinaša več novih pogledov, med drugim poglobljeno distinkcijo med vleko ploha in borovim gostüvanjem ter opozorila na simboliko gozda kot liminalnega prostora, ekonomsko vlogo tovrstnih praks (npr. zbiranje prispevkov za doseg skupnega cilja ob licitaciji ploha), vlogo posameznika pri ustvarjanju tradicije in na pomen narečja kot elementa lokalne identitete. Pšajd in Kozar-Mukič razpirata tudi vprašanja o inkluzivnosti – denimo o problematiziranem liku ciganice in njegovem razumevanju znotraj lokalne skupnosti, kar izziva enodimenzionalne predstave o kulturni korektnosti (ki je eden od pogojev vpisa na Unescov seznam). Poleg novih teoretskih prispevkov je ena od vrednosti zbornika bogato slikovno gradivo, ki ne deluje le kot ilustrativni dodatek, temveč kot pomemben vir vpogleda v vizualne podatke obravnavanih pojavov. Fotografije iz etnografij, zgodovinski posnetki in video dokumentacija (na katero opozori Piko-Rustja v navezavi na sodelovanje z Naškom Križnarjem) omogočajo vpogled v materialno kulturo in scenografijo šeg, obenem pa razkrivajo razvoj njihove vizualne reprezentacije, ki sega od dokumentarnega posnetka do estetske interpretacije dediščine.

235

Ena najmočnejših vsebinskih točk zbornika je premislek o procesih dediščinjenja. Avtorji natančno razgrinjajo, kako se spontane, skupnostno zasidrane šege postopoma birokratizirajo – od prijave dogodkov in zahtev po dokumentaciji do formaliziranega vpisa v uradne registre, s čimer pridobijo novo simbolno vrednost (tako za skupnost samo kot v širšem, nacionalnem in mednarodnem kontekstu). Ta proces je dvojen: po eni strani omogoča vidnost in kontinuiteto, celo večjo dostopnost do tradicijskih praks (še posebej za ljudi, ki so izgubili neposreden stik s krajem), po drugi pa tvega poenostavljanje za namen uprizoritve in izgubo spontanosti. Pšajd in Illés posebej izpostavita, da se s tem spreminja sama družbena funkcija šege: iz rituala, namenjenega graji posameznikov za zakonsko zrelost in nadomestilu za zamujeno vaško zabavo, postaja institucionalizirana oblika kulturnega izraza, ki je pogosto podvržena turističnim in političnim pričakovanjem. Gre za pojav, ki ga lahko razumemo v okviru širše transformacije družbene ekonomije in težnje k uprizorjeni tradiciji, kjer skupnost postane obenem izvajalec in gledalec svoje lastne dediščine. Zanimivo je, da več prispevkov (npr. Greger, Horváth) opozarja na vzporedno gibanje: proces komercializacije se pogosto odvija v sozvočju z nostalgijo po nekakšni izgubljeni avtentičnosti. Ravno to protislovje zbornik prepričljivo prikaže, saj so te šege žive prav zato, ker se prilagajajo, in ne kljub temu.

Ob prispevkih se odpirajo širša epistemološka vprašanja, pomembna za sodobno etnologijo: kaj pravzaprav danes pomeni šega in kdo določa mejo med živo prakso in muzealizirano predstavo? Ob prehodu v 21. stoletje se etnologija vedno znova sooča z napetostjo med opisom in interpretacijo, med dokumentiranjem in vrednotenjem. V tem pogledu publikacija ne ponuja enotnega odgovora, temveč spodbuja razpravo o tem, kako šege živijo med neuradnim in uradnim, med vsakdanjim in simbolnim. Z vidika usmeritve kulturne antropologije pa zbornik omogoča še širši razmislek o šegah kot o prostorih prehoda, ki se nahajajo med smrtjo in obuditvijo, redom in kaosom, posameznikom in skupnostjo. Borovo gostüvanje in vleka ploha sta v tem pogledu praksi, ki razkrivata družbene recipročne regulacije. Skozi humor, ironijo in skupinsko

igro utrjujeta vrednote, obenem pa omogočata ventil za družbene napetosti. Ena od zanimivejših implicitnih tem, ki bi jo bilo mogoče še posebej poudariti, je vloga jezika in narečja kot nosilca identitete in lokalne moči. Pšajd upravičeno opozarja, da govor v narečju ni le folklorni okras, temveč ena od glavnih vrednot skupnosti.

Zbornik *Vleka ploha in poroka z borom* predstavlja pomemben prispevek k razumevanju pustnih šeg v širšem srednjeevropskem prostoru in hkrati dragocen dokument časa, v katerem se raziskovalci zavedajo lastne vpletenosti v procese ohranjanja in interpretacije tradicij. Njegove prednosti so v interdisciplinarnosti in nadnacionalnem pogledu, bogatem slikovnem gradivu in kritičnem pristopu, ki ne romantizira ljudske kulture, temveč jo obravnava kot dinamično, živo prakso, vpeto v sodobne kulturne politike. Publikacija je namenjena raziskovalcem, ki se ukvarjajo z ljudskimi šegami, nesnovno kulturno dediščino in primerjalno etnologijo, pa tudi tistim, ki jih zanima širši razmislek o vlogi skupnosti pri ustvarjanju kulturne kontinuitete. Ob branju se postopoma razpira tudi vprašanje, kako se raziskovalci umeščajo v polje, ki ga preučujejo. Menim, da je pomembno ohraniti kritičen pogled do tega, do kolikšne mere so raziskovane šege sooblikovane prav s tem, ko jih opisujemo, interpretiramo in posredno ohranjamo. Tako zbornik poleg osvetlitve konkretne pustne prakse spodbuja k samorefleksiji o odgovornosti stroke pri oblikovanju podob o tradicionalnem in o vlogi raziskovalca kot tolmača med preteklostjo in njenimi sodobnimi uprizoritvami.

Jana Rajh Plohl

Mnenje etnologa in kulturnega antropologa o filmu Eme Kugler *Nekoč v Posočju*

Film Eme Kugler *Nekoč v Posočju*, ki prikazuje življenjski svet t. i. starovercev, sem si ogledal 18. februarja 2025 v Kinodvoru v Ljubljani. Tukajšnje mnenje ni recenzija v pravem pomenu besede, saj si filma nisem ogledal z namenom podajanja ocene. K pisanju mnenja sem bil povabljen naknadno s strani *Etnologa* (domnevam, da zato, ker sem o starovercih že pisal v kontekstu etnologije oziroma antropologije). Zato bom bolj kot o filmu razmišljal o njegovem pomenu za etnologijo oziroma antropologijo, pri čemer bom upošteval svoje že objavljene poglede na staroverce.

Film je prireditelj Kinodvor opisal kot »poetični dokumentarec«, sicer pa ga umeščajo med igrane dokumentarce. V poetičnost filma se, kot rečeno, nočem spuščati (v njej sem sicer užival), zanima pa me njegova dokumentarna vrednost – kot rečeno, še posebej v kontekstu vede, ki svoja znanstvena vprašanja gradi okoli njegovih vsebin, kot so načini življenja, družbena in ekološka razmerja, šege, rituali, prakse, idejni svetovi, pripovedi, jezik itn. V Kinodvoru je ogledu filma sledil pogovor z avtorico, ki je bila glede njegove dokumentarne vrednosti popolnoma jasna. Povedala je, da ne gre za dokumentarec o starovercih, ker bi za takšen film potrebovala preverjanje virov, kar pa v tem primeru ni mogoče, saj obstaja en sam vir – knjiga *Iz nevidne strani neba* Pavla Medveščka (2015). Film je zato »le« filmska uprizoritev te knjige. Toda ta uprizoritev po mojem prinaša pomemben učinek, ki ga bom postavil v kontekst znanstvenega dvoma v staroverce.